

Ouder redactie van **Dr K. Schilder, Dr C. Taselaar en Prof. Dr J. Waterink.**

Medewerkers: Dr H. A. van Andel, Solo; Dr R. E. van Arkel, Utrecht; Dr Henry Beets, Grand Rapids; Dr C. Bouma, 's-Gravenhage; Dr K. Fernhout, Vreeland; Prof. Dr F. W. Groshede, Amsterdam; Prof. Dr T. Hoekstra, Kampen; Dr G. Keizer, De Steeg; Dr B. A. Knoppers, Amsterdam; Dr S. O. Los, 's-Gravenhage; Dr J. W. Marmelstein, Amsterdam; Dr F. C. Meijster, Rotterdam; G. Meima, Groningen; Dr A. Ringnalda, Ermelo; Dr J. C. Rullmann, Wassenaar; J. Strikwerda, Dokkum; Dr J. Thijs, Zwolle; Dr J. Veldkamp, Hilversum; Prof. Dr D. H. Th. Vollenhoven, Amsterdam; Dr J. de Vries, Tilburg; Dr J. D. Wielenga, Franeker; Mr J. A. de Wilde, 's-Gravenhage.

Stukken voor de Redactie zende men aan den secretaris der Redactie:
Dr C. TAZELAAR, 2e Const. Huygensstr. 77, Amsterdam.

Drukkers-Uitgevers:
OOSTERBAAN & LE COINTRE, Goes
Tel. No. 58 — Postrekening No. 36000.

Abonnement: f2.50 per halfjaar bij vooruitbetaling.
Voor 't Buitenland f7.50 en voor Ned.-Indië f6.— per jaar.
Advertentie: 25 ct. p. regel. — Losse nummers f 0.15.

INHOUD: Hoofdartikel: Milton en het Puritanisme. III. — Uit de Schrift: Una Sancta. (Marc. 3:35). — Kerkelijk Leven: J. C. Wirtz Czn. „In Gods Iuis alleen Gods Woord”. Van klinkers, die „er niet staan”. I. — Geestel. Adviezen: Dan en de 144.000 verzegelden in Openb. 7. — Lit. en Kunst: „Noord-Hollanders in de streek en in de stad”, door H. J. Heynes. — Pop. Wet. Schetsen: Rousseau's Emile. II. — Muzikale Kroniek: Brahms-Herdenking. Zijn „Deutsches Requiem” te Rotterdam. — Uit de Historie: Voor de Jongelingsvereniging. I. — Opv. en Onderwijs: „De Geschiedenis der Godsopenbaring op onze Scholen”. — Perschoonv. — Boekbespreking. — Kerknieuws.

HOOFDARTIKEL

Milton en het Puritanisme.

III.

De opkomst van de „Nieuwe School” in de Milton-critiek verklaar ik me als volgt. De Puritein Milton leek voor het moderne denken zoo oneindig ver verwijderd. Het bijbelsche verhaal, dat den grondslag vormt voor *Paradise Lost*, is volgens Saurat „une légende absurde et choquante pour le bon sens”.¹⁾

Milton scheen dan ook gemummificeerd, en Sir Walter Raleigh noemde *Paradise Lost* „a monument to dead ideas”.

Maar „Het Paradijs Verloren” is nu eenmaal geen monument voor doode ideeën. Miltons verheven zang, waarin hij wil „justifie the wayes of God to men”, is vol eeuwige waarheden, die nooit zullen verouderen, vol van het echt-menschelijke in eeuwigheidslicht.

Dat heeft men in onzen tijd weer gevoeld. Alleen maar, doordat men zoover afstond van den Bijbelschen Milton, is men van de bijzaak de hoofdzakelijk gaan maken, heeft men den grooten Puritein, die ook een kind der Renaissance was, gezien als de incarnatie van den Renaissancegeest, met nog eenige reminiscentiën van het Christendom zijner opvoeding en entourage.

Een karakteristiek staaltje van het „moderniseeren” van Milton vind ik op p. 158 van Saurat's *La Pensée de Milton*. Milton zegt in zijn *De Doctrina Christiana*: „Het verbond met God wordt niet verbroken door den dood”. En als hij daaraan toevoegt: „Als er geen opstanding was, dan zouden de goeden de ellendigsten zijn van alle menschen, en de boozen, die in dit leven het beste deel hebben, de gelukkigsten”, dan vindt Saurat dit een „Kantiaansch argument”. Als dit een Kantiaansch argument is, dan bewijst het, hoe „modern” de Bijbel, in casu de apostel Paulus is, want aan hem heeft Milton natuurlijk deze gedachte ontleend, bijna woordelijk.²⁾

Wel mocht Saurat zelf zeggen: „C'est véritablement le Zeitgeist qui s'occupait de Milton”.³⁾

Van een nadere behandeling der „Nieuwe School” in de Milton-critiek moet ik hier afzien. Ik moge misschien verwijzen naar mijn artikel daarover in *Stemmen des Tijds*, jrg. 1926.

Rest mij nog aan te toonen, dat Milton de Puritein geen Calvinist was; dat hij zelfs de belijdenis van Nicea niet kon onderteekenen.

Dit blijkt dikwijls uit zijn poëzie. Wat ons kan hinderen in zijn heerlijk *Paradise Lost*, b.v., is niet alleen de dikwijls anthropomorphistische voorstelling van God den Vader — waaruit blijkt, dat zelfs Milton's verheven poëzie soms niet hoog genoeg kan stijgen voor zijn geweldig onderwerp — maar nog veel meer de Ariaansche opvatting van den Zoon als een Schepping Gods.

Doch voor ons doel is het misschien het meest geschikt om ons in hoofdzak te bepalen tot zijn prozawerk *De Doctrina Christiana*, waarin hij betoogend zijn standpunt tracht uiteen te zetten, al het niet erg systematisch, — zooals men dat van een rasech Puritein kan verwachten.

Bij de poëzie zouden soms de vermaarde „dichtelijke vrijheden” opgeld kunnen doen.

Wat dan Milton's Arianisme betreft, hij betoogt in *De Doctrina Christiana* het volgende: de Zoon is geschapen door den Vader uit Zijn eigen „substantie”; de Vader en de Zoon verschillen in wezen; als God één God is, en die ééne God de Vader, en als desmettegenstaande de Zoon ook God genoemd wordt, moet de Zoon den naam en de natuur van de Godheid van God den Vader ontvangen hebben volgens Zijn besluit en wil.⁴⁾

Ik heb reeds opgemerkt, dat Milton in zijn eerste periode meer orthodox was. Zoo zingt hij in de genoemde Hymne Op den Morgen van Christus' geboorte (1629) nog van Christus als deel uitmakende van de Drieëenheid. Later beschouwt hij niet slechts de godheid van Christus, zooals we zagen, als toegekend, verleend, maar kent hij aan den Heiligen Geest een nog ondergeschikt plaats toe. Immers hij zegt in de *Doctrina*: „in zooverre Hij (= de H. Geest; V.) een dienaar van God en daarom een schepsel is, is Hij geschapen en voortgebracht uit de substantie Gods, niet door natuurlijke noodzakelijkheid, maar door den vrijen wil van den bewerker, waarschijnlijk vóór de grondlegging der wereld, maar later dan de Zoon, en verre de mindere van Hem.”⁵⁾

In zijn beschouwing over de wording der dingen belt Milton over naar Neo-Platonisme en Pantheïsme, welke trouwens behooren tot de op den voorgrond tredende elementen die door de onverzadigbare Renaissance waren geabsorbeerd.

De orthodoxe definitie van scheppen: iets uit niets voortbrengen, vindt hij absurd. Even ongerijmd schijnt het hem, dat de materie van eeuwigheid zou hebben bestaan naast God. Er blijft hem dus maar één mogelijkheid over: alles is geëmaneerd uit God. Daar zoo het materiaal, bij de schepping gebruikt, uit God is, en van de substantie Gods, kan niets dat geschapen is, vernietigd worden.⁶⁾ Een andere consequentie van deze beschouwing is, volgens Milton, dat de „oorspronkelijke” materie intrinsiek goed is, „en de voornaamste bron van alle volgend goed.”⁷⁾ Hierin wijkt hij dus weer sterk af van het Neo-Platonisme.

Dit standpunt impliceert natuurlijk een principiële uitwisseling van de grens tusschen stof en geest. En zoo is Milton er ook toe gekomen om niet te willen weten van een wezenlijke onderscheiding van ziel en lichaam: „De heele mensch is ziel en de ziel is de mensch, — dat wil zeggen een individueel, beziel, gevoelig en redelijk lichaam of substantie.”⁸⁾

Milton verwierp dus de leer van de onsterfelijkheid der ziel, welke zijn oudere tijdgenoot Descartes, die zoo'n scherpe scheiding maakte tusschen het psychische en het fysieke, krachtig gehandhaafd had en tot op onzen tijd een der hoeksteen is geweest van de orthodoxe theologie. Wel gebruikt Milton de termen lichaam en ziel, maar hij verstaat dan onder „ziel” de meer „geestelijke zijde” van den mensch, die inherent is in het netwerk van het menscheelk organisme.

Het spreekt vanzelf, dat lichaam en ziel, zooals Milton die opvat, samen sterven. Het sterven van de ziel noemt hij een „inslapen”. Zij ontwaakt weer wanneer in den dag der Opstanding het lichaam herrijst uit den dood.⁹⁾ Zoo was dus Milton een Mortalist of „Zielslaper”, zooals die menschen toen werden genoemd.

Het is opmerkelijk, dat Milton in zijn boven aangehaalde definitie van den mensch, letterlijk dezelfde woorden gebruikt als een andere oudere tijdgenoot van hem, Thomas Hobbes, de groote tijdgeest van het materialisme, die den mensch

ook noemt een „bezielde redelijk lichaam”. Inderdaad, in zijn kosmologische opvatting, zijn opvatting van de processen die zich voltrekken in de zichtbare wereld (die der „ziel” inbegrepen), raakte hij ongetwijfeld op de materialistische lijn, al is er een enorm verschil tusschen het algemeene gedachtencomplex van Milton en dat van Hobbes, in zooverre als Milton uitgaat van een zuiver Theïstisch Spiritualisme, en de materie als secundair en afgeleid beschouwt.

Ik sprak daar zooveel van de tegenstelling tusschen Milton en Cartesius. Laat ik er aan mogen herinneren, dat Milton in zijn sterk accentueeren van de ratio juist wel gaat in de richting van Descartes, die ook, evenals hij, op 't gebied der ethiek de „self-control” verheerlijkt, wat aan 't ideaal der stoa herinnert, maar ook typisch Puriteinsch is; Milton heeft ongetwijfeld rationalistische tendenzen¹⁰⁾, zooals ik boven reeds opmerkte, hoewel de „Nieuwe School”, ik herhaal het, in haar desbetreffende conclusies om Milton mede daardoor geheel te annexeren voor de Renaissance — die, doortrokken als ze was ook van de stoa, hier intusschen wel niet geheel buiten gestaan zal hebben — zeer zeker te ver gaat.

Speciaal van de Calvinisten verschilde Milton door zijn ontkennen van hun praedestinatie-leer en zijn erkenning (tot op zekere hoogte) van den vrijen wil.

„Ik erken”, zoo zegt hij, „dat toekomstige gebeurtenissen, die God heeft voorzien, zeker zullen gebeuren, maar niet noodzakelijk”.¹¹⁾ En verder: „Het schijnt dan, dat er geen bijzondere voorbeschikking of uitverkiezing is, maar slechts een algemeene, of in andere woorden dat het voorrecht behoort aan allen, die hartelijk gelooven en in hun geloof volharden, — dat niemand zonder meer voorverordeneerd of uitverkoren wordt, b.v. dat Petrus niet uitverkoren wordt als Petrus, of Johannes als Johannes, maar in zooverre als zij gelooven en volharden in hun geloof.”¹²⁾

Men kan niet wel anders, zegt Milton, dan ook in den gevallen mensch een zekere mate van wils-vrijheid te erkennen, „ad asserendum justitiam Dei”,¹³⁾ want „indien God den wil des menschen overtuigt tot zedelijk goed of kwaad naar Zijn eigen welbehagen, en dan de goeden beloont en de boozen straft, dan schijnt de loop van recht en billijkheid gestoord”. Bovendien, „indien onze persoonlijke religie niet in zekere mate van onszelf afhangt, en in onze eigen macht was, zou God eigenlijk niet in een verbond treden met ons, ook zouden wij de voorwaarden van dat verbond niet kunnen volbrengen, veel minder zweren die te volbrengen.”¹⁴⁾ (Milton doelt hier op 2 Kron. 15:12, 14 en Ps. 119:106).

Het boven uiteengezette standpunt van Milton betreffende praedestinatie en vrijen wil brengt natuurlijk noodzakelijk zijn consequenties mee ten opzichte van de volharding der heiligen, enz., waarop ik niet verder inga. Het is duidelijk, dat Milton in dezen stond aan de zijde der Arminianen, wier grooten voorstander in Engeland, den hoogkerkelijken Laud, aartsbisschop van Canterbury, hij vroeger zoo fel bestookt had.

In zijn doopsbeschouwing is Milton Baptist¹⁵⁾; in het feitelijk plaatsen van het „inwendige” licht boven de Schrift (al stelt hij voorop, zich alleen door de laatste te willen laten leiden) en in het verwerpen van het stelsel van geordende predikanten, reikt hij de hand aan de Quakers¹⁶⁾; in zijn verwachting van het Duizendjarig Rijk toont

¹⁰⁾ *De Doctrina Christiana*, passim; zie ook Saurat, *La Pensée de Milton*.

¹¹⁾ *De Doctrina Christiana*, Bohn IV, pag. 41.

¹²⁾ *Ibid.*, pag. 49.

¹³⁾ Deze uitdrukking herinnert direct aan het verheven begin van *Paradise Lost*: „That to the highth of this great Argument I may assert Eternal Providence, and justify the wayes of God to men”.

¹⁴⁾ *D. D. C.*, Bohn IV, p. 267-8.

¹⁵⁾ *D. D. C.*, Bohn IV, p. 404-5.

¹⁶⁾ *Ibid.*, p. 448-9, 432-6.

¹⁾ *De Doctrina Christiana*, Bohn IV, p. 83, 132, 95.

²⁾ *Ibid.* IV, pag. 169.

³⁾ *Ibid.*, pag. 181.

⁴⁾ *Ibid.*, pag. 179.

⁵⁾ *Ibid.*, pag. 188.

⁶⁾ *Ibid.*, p. 276-7.

⁷⁾ *La Pensée de Milton*, pag. 137.

⁸⁾ *Zie 1 Cor. 15:19.*

⁹⁾ *Revue germanique* 1923, pag. 130.